

Cultuur, vrijheid en de grenzen van de markt

HANS BLOKLAND

*Als KNAW-Fellow verbonden aan het Rotterdams
Instituut voor Sociologisch en Bestuurskundig
Onderzoek [RISBO] van de Erasmus Universiteit
Rotterdam*

Het economisch denken is in opmars. Het dringt in steeds meer levenssferen door en wordt steeds onduidelijker en vanzelfsprekender van toepassing geacht. Men krijgt de indruk dat overwegingen van markt, omzet, winst en doelmatigheid de laatste jaren zelfs versneld aan invloed winnen. Gebieden als de universiteit, het sociaal verzekeringsstelsel of de kunst en de cultuur, die tijdenlang door een andere rationaliteit gevoed werden, geraken tegenwoordig ook in de ban van de markt.

Zo hebben we sinds een jaar of tien een 'ondernemende' universiteit waar 'rendementcijfers' of slaagpercentages van studenten de omzet bepalen, waar de inhoud van de studies meer en meer wordt afgestemd op de behoeften van de arbeidsmarkt en waar de arbeidsprestaties van het personeel worden uitgedrukt in kwantificeerbare 'dbu's'. Sommige faculteiten, zoals die der Rotterdamse bedrijfskundigen, zijn inmiddels dermate 'ondernemend' geworden, dat zij op een omzet van zeven miljoen een verlies van twee miljoen gulden weten te creëren.

In dit artikel wordt ingegaan op de vraag of er grenzen gesteld moeten worden aan het marktdenken in de kunsten en de cultuur. Vormt een samenleving louter een markt of is er iets méér dat de mensen met elkaar verbindt? Betoogd wordt onder meer dat een samenleving van mensen, in tegenstelling tot een markt, *doelen* nastreeft, zoals de emancipatie van het individu. Het bevorderen van de participatie in culturele activiteiten kan daartoe een instrument zijn. Daarnaast vervullen de kunsten en de letteren functies in de samenleving die vaak onvoldoende door 'de markt' worden onderkend en gehonoreerd. Ze vormen het domein waarin de cultuur in sociologische zin zichzelf kritisch evalueert. Om een brede cultuurparticipatie en het vervullen van deze functies mogelijk te maken, dient de kloof tussen professionele kunstenwereld en lekenpubliek

echter niet te groot te zijn. Een beperkte toepassing van het marktbeginsel kan hier mede voor zorgdragen.

Rationaliseringsproces

Op zich is het toenemende belang van het economisch denken geen uniek fenomeen. Men zou kunnen stellen dat het een onderdeel vormt van een rationaliseringsproces dat al sinds

de Grieken binnen de westerse cultuur gaande is. In dit proces is steeds minder plaats voor, wat Max Weber noemde, *waarde of substantiële rationaliteit*. De *instrumentele rationaliteit* wint daarentegen aan betekenis. Dit wil zeggen dat mensen steeds meer gaan denken in termen van optimale doelmiddelen relaties: hoe kan een bepaald doel met zo weinig mogelijk middelen worden bereikt. Over dat doel, wat het is en waarom het nastrevenswaardig zou zijn, wordt echter steeds minder nagedacht. De doelen verdwijnen in de mist. Men veronderstelt zelfs dat het niet mogelijk is hierover rationeel te argumenteren en te debatteren.

Toch zijn het juist deze waarden die zin en betekenis aan het leven geven. Het gedachteloos realiseren van willekeurige doelen, zoals een machine dat kan doen of een mens aan een lopende band, is betrekkelijk zinledig en ook mensonwaardig. Charlie Chaplin bracht dit op ludieke wijze tot uitdrukking in zijn *Modern Times*. Max Weber kon er minder om lachen. Hij was zeer pessimistisch over de gevolgen van dit volgens hem onomkeerbare en onstuitbare proces, dat als een noodlot op ons afkomt. Ons wacht een kille, louter door instrumentele rationaliteit bepaalde *Gesellschaft* waarin calculerende, eenzame individuen langzaam door gevoelloze bureaucratieën van hun menszijn beroofd zullen worden. Ons wacht niet 'een bloeiende zomer', maar 'een ijzige en duistere poolnacht'.

Ook de kunsten, die decennialang door de overheid uit de poolwind werden gehouden, zijn dus nu

aan de beurt. De eigen inkomsten moeten omhoog, er moet meer rekening worden gehouden met de wensen van de consument, 'kunstenaars' zijn 'kunstproducenten' geworden, en sponsoring, kunstmarketing en kunstmanagement zijn in opkomst. De cultuurpolitieke discussie wordt ook steeds meer een *economische* discussie.

Het is onverstandig het belang van deze economische benadering te ontkennen. De markt is als allocatiemiddel tot op zekere hoogte zowel wenselijk als onvermijdelijk. Omdat marktprocessen altijd optreden, heeft het geen zin om tégen de markt te zijn — men kan zich niet zo goed tegen de winter verklaren. Op het moment dat er een aanbod van en een vraag naar een bepaald goed is, is er een markt, daar komt zelfs de kunst niet onderuit. Daarnaast kunnen marktprocessen tot op zekere hoogte bewerkstelligen dat de kloof tussen de professionele kunstwereld en het lekenpubliek niet te groot wordt.

Niettemin moet de vraag worden gesteld of de werking van de markt zonder meer in alle levenssferen toegelaten moet worden; of het wenselijk is ook binnen de kunsten en de letteren, de wetenschap of het sociaal-verzekeringstelsel hoofdzakelijk te gaan denken in termen van vraag en aanbod, omzet, winst, doelmatigheid, et cetera. De vraag die hieraan voorafgaat is: vormt de samenleving louter een markt of is er iets méér dan de markt dat de mensen met elkaar verbindt? Wat is dat 'meer' dan en in hoeverre zou dat 'meer' een rechtvaardiging kunnen vormen voor een cultuurbeleid, dat tegen de markt ingaat?

'Abstract' mensbeeld van de markt

Laten we eerst bekijken hoe de markt mensen behandelt of benadert.

De markt is een *allocatiemiddel*, een voertuig van instrumentele rationaliteit. Zij streeft geen doeleinden na, voor waarderationaliteit is geen plaats. Een individu is binnen een markt een 'abstract' gegeven. De markt vraagt zich niet af wie of wat een bepaalde consument is, wat zijn relaties tot zijn omgeving zijn of hoe zijn voorkeuren en behoeften tot stand zijn gekomen. De mens is voor de markt een wezen zonder verleden en zonder sociale achtergrond, een wezen met *gegeven* behoeften, belangen, doeleinden, verlangens, rechten, talenten, et cetera, die alle los worden gezien van iedere sociale context. Een mens is slechts de drager van deze kenmerken en de samenleving is niet meer dan een instrument om vaststaande individuele doeleinden te realiseren. Van *samen* leven, van *sociale* interactie, is eigenlijk geen sprake. Individuen wisselen slechts voorkeuren met

elkaar uit via de markt. De bestaande preferenties bepalen via deze markt wat van waarde is en wat bijgevolg geproduceerd kan en zal worden.

Het idee van de markt en de abstracte wijze waarop binnen een markt tegen individuen wordt aangekeken, sluiten nauw aan op een specifieke manier waarop het begrip vrijheid kan worden gedefinieerd, namelijk op een *negatieve* wijze. Negatieve vrijheid is het domein waarin iemand, ongehinderd door doelbewuste interventies van anderen, dat kan doen wat in zijn vermogen ligt. Hoe groter dit privé-domein, hoe groter zijn negatieve vrijheid.

Het idee van negatieve vrijheid is met name in de achttiende eeuw door liberale theoretici ontwikkeld en was bedoeld als een verdedigingswal tegen vooral de staat, die toen, zoals bekend, almachtig en autoritair was. Burgerrechten als vrijheid van vergadering, vereniging en meningsuiting zijn vormen van negatieve vrijheid.

Ook binnen deze negatieve vrijheidsconceptie worden mensen abstract beschouwd: het gaat erom dat iemand onbelemmerd door anderen zijn verlangens en wensen kan realiseren. Hoe deze verlangens tot stand zijn gekomen, wat de rol van anderen of van bepaalde maatschappelijke structuren daarin is geweest en of iemand soms *innerlijke* belemmeringen heeft, zoals onwetendheid, die vragen worden niet gesteld. Het centrale idee is, dat hoe meer iemand met rust wordt gelaten des te vrijer hij is. Het meest vrij is men dan ook op een onbewoond eiland.

Mensen die van oordeel zijn, dat er voor de overheid op het gebied van de kunsten en letteren geen rol van betekenis is weggelegd, dat de burgers oud en wijs genoeg zijn om zelf te bepalen wat mooi en lelijk, en goed en slecht is, en dat de markt het beste instrument is om hun voorkeuren tot gelding te brengen, beroepen zich vooral op negatieve vrijheid. Deze laatste conceptie is een belangrijke waarde, die het ten volle verdient verdedigd te worden. De vraag is echter of deze conceptie het *hele* verhaal over vrijheid vertelt.

Het sociale wezen van de mens

Allereerst: in hoeverre is de abstracte conceptie van het individu, waarop dus het idee van de markt en van de negatieve vrijheid leunen, houdbaar?

Wellicht is het zinvol om, bij voorbeeld, in economische *denkmodellen* van een abstract mensbeeld uit te gaan. De realiteitswaarde en bruikbaarheid van een dergelijk mensbeeld in de sociale werkelijkheid en in het cultuurbeleid is echter betrekkelijk gering. Uit alles wat wij sinds de achttiende eeuw dankzij de verschillende sociale wetenschap-

pen over de mens geleerd hebben, weten wij dat zijn talenten en zijn voorkeuren slechts in en dankzij zijn sociale omgeving tot ontwikkeling komen. Een mens zonder sociale omgeving groeit uit tot een Kaspar Hauser, en die kan toch moeilijk als het toonbeeld van menselijke ontplooiing gelden.

Het is dan ook tamelijk naïef om vrijheid louter te definiëren als de mogelijkheid om zonder interventie van buitenaf keuzen te kunnen maken. Zoals een ware democratie niet alleen het invullen van stembiljetten veronderstelt, maar ook een maatschappelijke discussie over de juiste definitie van het algemeen belang, een discussie die aan het stemmen voorafgaat, zo veronderstelt vrijheid niet alleen dat men kan kiezen, maar ook dat men iets te kiezen heeft, dat men vertrouwd is met de beschikbare keuze-alternatieven. En in dit laatste kan de samenleving en dus ook de overheid, een stimulerende rol vervullen.

Vrijheid is dus niet alléén, dat men ongehinderd door anderen zijn gang kan gaan. Vrijheid is ook en vooral, we komen nu op de *positieve* conceptie van vrijheid, dat men zelfstandig richting kan geven aan het eigen leven, dat men meester is over het eigen lot. Om dit vermogen tot autonomie te ontwikkelen heeft men juist weer die anderen nodig. Dit omdat men uitsluitend door sociale interacties de capaciteiten kan ontplooiën welke onontbeerlijk zijn voor individuele zelfbepaling, omdat men slechts in een gemeenschap kan beschikken over de voor een reële keuze noodzakelijke keuze-alternatieven, en omdat men in hoge mate alleen door anderen met deze alternatieven vertrouwd kan worden gemaakt. Bij dit alles komt onvermijdelijk socialisatie, enculturatie en educatie kijken. 'Onvermijdelijk' omdat de mens nu eenmaal een sociaal wezen is.

Het laatste brengt een dilemma met zich mee, dat betiteld kan worden als het emancipatiedilemma: *aan de ene kant* moet men recht doen aan het gegeven, dat een mens zich in hoge mate slechts ontwikkelt dankzij de vorming of stimuli die hij van zijn omgeving ontvangt, *aan de andere kant* wordt deze ontwikkeling pas waardevol wanneer hij of zij vervolgens de vrijheid wordt gelaten om er ook iets mee te doen. Er is dus altijd een spanning tussen, enerzijds, negatieve vrijheid, en anderzijds, de voorwaarden die vervuld moeten worden wil deze negatieve vrijheid werkelijk iets te betekenen hebben. Dit dilemma kan niet worden opgelost. Men kan slechts trachten een evenwicht te vinden tussen zijn beide, even waardevolle of plausibele elementen. Het is te makkelijk om dit dilemma niet te willen onderkennen, en het is te snel paternalisme! en eli-

tisme! geroepen wanneer getracht wordt een evenwicht te vinden.

Bestaande of mogelijke voorkeuren

Waarom is het niet vanzelfsprekend om zonder meer en altijd van de bestaande voorkeuren uit te gaan? En waarom is het dus niet vanzelfsprekend om de productie en consumptie van cultuurgooederen volledig aan de markt over te laten? Omdat de bestaande voorkeuren het toevallige produkt kunnen zijn van de huidige maatschappelijke structuren, structuren die sommige mensen wel de mogelijkheid bieden om in contact te komen met tal van alternatieve cultuuruitingen, en andere mensen niet. Omdat er goederen en behoeften kunnen zijn waar mensen in hun huidige situatie niet mee bekend zijn, maar die zij zeer zouden waarderen wanneer dat wel het geval was.

Het feit dat vooral mensen uit de hogere sociale strata participeren in culturele activiteiten wordt niet verklaard door de veronderstelling dat zij en zij alleen over unieke, aangeboren kunstzinnige talenten beschikken. Het wordt verklaard door het feit dat zij in hun opvoeding en op de – betere – onderwijsinstellingen die zij bezocht hebben, meer dan mensen uit de lagere strata, gesocialiseerd, geschoold zijn in het deelnemen aan culturele activiteiten. Ook kunst moet men ten dele *leren* waarderen, kunst heeft naast een emotioneel ook een cognitief aspect. Zij is een bepaalde vorm van communiceren en men kan hierin eerst participeren wanneer men de desbetreffende taal heeft leren spreken. Degenen die dit leerproces achter de rug hebben, genieten de vrijheid om reële keuzen te kunnen maken, op basis van kennis van de gedragsalternatieven.

Cultuurspreidingsbeleid is dus niet het paternalistisch overdragen van een bepaalde esthetische voorkeur. Cultuurspreidingsbeleid is het scheppen van de sociale condities waarin een ieder, ongeacht zijn sociale afkomst, de mogelijkheid krijgt om zélf een esthetische voorkeur te ontwikkelen en zélf te bepalen of hij al dan niet wenst te participeren in bepaalde culturele activiteiten.

Samenleving of markt

Ik kom terug op de vraag wat een samenleving meer is dan een markt. Gesteld werd dat de markt geen doelen heeft en slechts een voertuig is van instrumentele rationaliteit. De burgers die samen een samenleving vormen, streven echter wél doeleinden na, er is ruimte voor substantiële rationaliteit. Begrippen als gelijkheid, solidariteit, burgerschap, verantwoordelijkheid of positieve vrijheid bezitten in

een gemeenschap een betekenis. Binnen een pure markt begrijpt niemand waar deze begrippen betrekking op hebben.

De leden van een samenleving of een politieke gemeenschap kunnen er naar streven een ieder ongeacht zijn sociale afkomst in de gelegenheid te stellen te participeren in culturele activiteiten. Dit kan een samenleving doen door de gewenste materiële en immateriële condities te scheppen, dus: het laag houden van de toegangsprijzen en het verzorgen van een geschikt kunstenaarbod en van de noodzakelijke scholing en educatie.

De markt zal hier nooit naar streven. De markt bedient en bevestigt hoofdzakelijk de bestaande voorkeuren. Zij heeft niet tot doel mensen te ontplooiën of hun smaak te ontwikkelen en op een hoger niveau te brengen. Zeker niet wanneer dit gepaard zou gaan met grote investeringen, hetgeen bij culturele voorkeuren het geval is. Een markt wordt ook niet geconfronteerd met, wat hierboven werd genoemd, een 'emancipatiedilemma'. Zij steunt volledig op negatieve vrijheid, positieve vrijheid speelt geen rol. Er hoeft dus ook niets tegen elkaar afgewogen te worden.

De vraag dringt zich vervolgens op waarom de samenleving de materiële en immateriële voorwaarden van de (positieve) vrijheid van haar burgers zou scheppen. Waarom zou zij zich deze inspanning getroosten? Zij kan zich immers ook beperken tot het garanderen van een aantal (negatieve) vrijheidsrechten. Maar waar zijn deze laatste rechten dan op gebaseerd? Daarnaast is een vraagstuk waarom juist (of ook) de kunsten en de letteren een rol kunnen spelen in de emancipatie van het individu en waarom derhalve een cultuurspreidingsbeleid nastrevenswaardig is. Wat is trouwens de plaats van de kunsten en de letteren in de samenleving? Zou deze ook zonder kunnen? Achtereenvolgens wordt op deze vragen ingegaan.

Inspanningsverplichting

In het Westen worden individuen doorgaans mensenrechten verleend omdat zij een aantal kwaliteiten en behoeften bezitten, die als wezenlijk voor het bestaan worden beschouwd en die derhalve, naar algemeen gevoelen, ons respect waardig zijn. Het begrip 'rechten' geeft dus niet meer aan dan wat wij met ons allen over het algemeen in het leven belangrijk achten. Dit laatste krijgt zijn neerslag in de door ons gezamenlijk gehanteerde concepten en categorieën welke ons denken en handelen bepalen. Mensbeelden liggen dus uiteindelijk ten grondslag aan het antwoord op de vraag welke rechten individuen

moeten worden toegeschreven. Deze beelden kunnen op hun realiteitswaarde getoetst worden. De epistemologische basis van, in dit geval, negatieve vrijheidsrechten is dus, zo kan men hiervan afleiden, van geen andere aard of sterkte dan die van positieve rechten.

Een wezenlijk kenmerk van de mens achten wij in het algemeen zijn vermogen tot het maken van keuzen, tot het ontwikkelen van authentieke gedachten en doeleinden, of, anders gezegd, tot zelfbepaling en zelfverwerkelijking. Deze capaciteiten bezitten derhalve voor ons een speciale morele status, hetgeen wij tot uitdrukking brengen door aan individuen vrijheidsrechten toe te kennen. Mensen hebben het recht van meningsuiting, vergadering en vereniging omdat zij het unieke vermogen bezitten een mening te ontwikkelen, die de moeite waard is om er met anderen over van gedachten te wisselen.

Het is algemeen bekend, dat individuele potenties ontwikkeld moeten worden en dat dit slechts kan gebeuren in en dankzij een samenleving. De stelling dat het menselijk vermogen tot het vellen van morele oordelen ons respect waardig is, moet derhalve méér inhouden dan de erkenning van ieders recht op een eigen mening. Zij impliceert ook, stelt de politiek filosoof Charles Taylor, dat men de sociale condities moet scheppen, die noodzakelijk zijn om dit vermogen te kunnen ontwikkelen. Indien mensen recht hebben op vrijheid van meningsuiting, dan hebben zij óók recht op de maatschappelijke voorwaarden die noodzakelijk zijn voor het ontwikkelen van een eigen opinie. Wanneer wij het sociale wezen van de mens onderkennen, wat zou dan immers ons respect voor zijn potenties betekenen indien dit louter wordt vertaald in het scheppen van de mogelijkheid deze, ongestoord door de interventies van anderen, te gebruiken? Uitsluitend wanneer men uitgaat van een abstract mensbeeld kan men volstaan met negatieve vrijheidsrechten.

Wil men, kortom, mensen werkelijk serieus nemen, en wil men dus ook mensenrechten werkelijk serieus nemen, dan moet men naast negatieve rechten ook *positieve* rechten verlenen. Op cultuurpolitiek terrein is het derhalve inconsistent om te menen dat mensen de vrijheid bezitten om wel of niet naar het theater, de concertzaal of de boekhandel te gaan, indien zij niet eerst vertrouwd zijn gemaakt met de in deze tempels aangeboden cultuur.

Er is dus een fundamentele reden om niet louter een passief aanbodbeleid in de cultuursector te voeren. Men dient zich ook *actief*, door een participatiebeleid, in te spannen de cultuurspreiding en daarmee de individuele autonomie te bevorderen.

Het belang van de kunsten en de letteren

Men kan stellen dat er een verband bestaat tussen (positieve) vrijheid en cultuur. Individuele autonomie betekent dat men op basis van een redelijke kennis van de keuzemogelijkheden zelfstandig richting geeft aan het eigen bestaan. Deze vrijheid is onbereikbaar voor iemand die zich slechts één manier van leven kan voorstellen. De kunsten en de letteren kunnen worden opgevat als een verbeelding van en reflectie op de werkelijkheid. Zij kunnen derhalve, naast onder meer wetenschap, filosofie, politiek en religie, een stimulerende rol spelen in het vergroten van het zelfbewustzijn en het voorstellingsvermogen van mensen. Zij kunnen mensen inzicht geven in het eigen bestaan en alternatieve manieren aanreiken om tegen het leven aan te kijken. Mensen die in het bezit zijn van meer 'cultuur' genieten dus een grotere kans op vrijheid.

Voortbordurend op de vorige paragraaf kan worden gesteld dat, om vrijheid waardevol te laten zijn, om haar *mogelijk* te maken, het gewenst is dat het artistieke leven, de hele culturele matrix van bibliotheken, boekhandels, orkesten, toneelgezelschappen, musea, cinema, dag- en opiniebladen, uitgeverijen, et cetera, wordt bevorderd. De cultuur vormt, met andere woorden, een collectief goed, waarvan een ieder meeprofitert op het moment dat zij er eenmaal is, ook al heeft hij er niet aan meebetaald. Iedere burger heeft er belang bij dat deze voorwaarde van individuele autonomie vitaal is en blijft, en heeft zelfs een morele plicht daaraan, omwille van de individuele autonomie, een bijdrage te leveren. De overheid is een geschikt instrument om deze plicht praktisch te vertalen.

De redenering gaat nog verder. Ook *individuen* die, dankzij de inspanningen van henzelf en van anderen, hun vermogens hebben ontplooid, zijn collectieve goederen. Een ieder kan meeprofiteren van ontwikkelde talenten, ook al heeft hij niet aan hun verwerklijking bijgedragen. Liftersgedrag dreigt derhalve: niemand is bereid steun te verlenen aan het creëren van de voor de ontplooiing van gaven benodigde materiële en immateriële condities, zolang hij niet de zekerheid heeft dat anderen dit ook doen. De overheid heeft opnieuw een taak deze zekerheid te scheppen.

De kunsten en de letteren zijn, resumerend, van (politiek) belang omdat zij, in de eerste plaats, een bijdrage kunnen leveren aan de ontwikkeling van de individuele autonomie. Een cultuurspreidingsbeleid kan dus worden gerechtvaardigd met een beroep op het vrijheidsconcept. In zoverre kunsten een voor-

namelijk esthetische waarde vertegenwoordigen, kan een dergelijk beleid worden gebaseerd op het gelijkheidsbeginsel: iedere burger heeft er recht op mee te profiteren van de esthetische genoegens die de westerse beschaving heeft voortgebracht. In de tweede plaats zijn de kunsten en letteren van belang omdat zij het domein vormen waarbinnen de cultuur in sociologische zin zichzelf doorlicht of analyseert en waarbinnen nieuwe vormen en gedachten worden ontwikkeld en uitprobeerde. Zij vervullen dus een laboratoriumfunctie voor de samenleving.

Het laatstgenoemde belang moet echter worden geclausuleerd.

Indien de kunsten en de letteren inderdaad voor een groot deel een verbeelding zijn van, en een reflectie vormen op de cultuur als sociologisch concept, dan kan deze functie, zeker wanneer zij kritisch wordt opgevat, alleen worden vervuld indien zij ook in de maatschappij voldoende weerklank vinden. Waar deze dialoog ontbreekt, dreigt het kunstleven zich meer en meer in een klein reservaat van ingewijden af te spelen en dreigt het ontstaan van wat De Swaan ooit heeft betiteld als een 'kunst-kunst'. Dit betekent uiteraard niet dat alle cultuuruitingen een massale publieke belangstelling moeten trekken. Indien er echter nauwelijks belangstelling zou bestaan voor bepaalde uitingen, dan wordt op de lange termijn de legitimiteit van de desbetreffende overheidssubsidies ondergraven. Het valt dan immers steeds moeilijker aannemelijk te maken dat deze kunstvormen dankzij hun dialoog met de samenleving een bijdrage leveren aan de maatschappij en dus met recht aanspraak kunnen maken op gemeenschapsgelden.

Eenzijdig avantgardistisch aanbod

Dit brengt ons terug op een thema waarmee ook werd begonnen, namelijk de wenselijkheid van enige marktwerking binnen de kunstensector. De laatste decennia hebben we in Nederland de situatie gehad dat niet door de markt, maar louter door deskundigen, verzameld in allerlei kunstadviesraden, werd bepaald welke kunst werd aangeboden. Deze deskundigen hebben er ongewild toe bijgedragen dat de kloof tussen professionele kunstwereld en lekenpubliek nog groter is geworden dan zij al was. Dit is met name gebeurd in de beeldende en de theaterkunsten.

Een reden hiervan is dat de kenners bij het waarden van cultuuruitingen en dus bij hun adviezen aangaande het toekennen van subsidies, zware nadruk plegen te leggen op 'vernieuwing' of 'originaliteit'. Dit omdat zij beschikken over een meer dan

gemiddelde culturele competentie. Het gevolg hiervan is dat zij meer complexe stimuli, meer onbetreden paden verlangen om geboeid of in ieder geval niet verveeld te raken. Men wil geen Shakespeare zoals Shakespeare het bedoeld heeft, want die kent men al, men wil een verrassende interpretatie van een eerdere interpretatie.

Het resultaat van deze betrekkelijk eenzijdige opvatting van 'kwaliteit' is, dat met name een aanbod van complexe, vernieuwende cultuuruitingen wordt gestimuleerd. Dit aanbod vereist steeds meer voorkennis om het te kunnen begrijpen en te waarderen. De kloof tussen, aan de ene kant, de geïnteresseerde leek of liefhebber en, aan de andere kant, kunstenaar en ingewijde is dus mede hierdoor groter en groter geworden. Met name voor nieuwkomers is het buitengewoon moeilijk geworden een bepaalde kunstwereld binnen te dringen. Het aanbod sluit dus reeds bij voorbaat een grote participatie uit.

Dat de manier waarop de subsidieverlening is georganiseerd, deze processen mede op gang heeft gebracht, werd tot voor kort niet of nauwelijks door de beleidsmakers onderkend. De laatste tijd is hier echter verandering in gekomen. Politici kunnen nu twee dingen doen: In de eerste plaats de betrokkenen deskundigen en kunstenaars wijzen op hun maatschappelijke verantwoordelijkheid. Ook zij dienen de politieke legitimiteit van kunstsubsidies op de lange termijn in de gaten te houden. Zij dienen te beseffen, dat de burgers zich op een gegeven moment de vraag stellen waarom zij de kunstwereld onderhouden, wanneer de kunstenaars minder en minder met hen communiceren.

Dit beroep op maatschappelijke verantwoordelijkheid maakt tot dusver nauwelijks indruk. Er is geen wereld die zo zelfgenoegzaam met het eigen particuliere korte-termijn belangetje bezig is als de kunstwereld. Dat bleek weer eens uit de reacties op de laatste cultuurnota.

Wat de overheid dus rest, is de bestaande voorkeuren van het publiek zwaarder te laten meewegen. En dit dan via de markt. Dat instellingen in de recente Cultuurnota werden gedwongen voor een bepaald percentage eigen inkomsten te genereren door een groter publiek te trekken, werd dan ook oorspronkelijk niet verklaard door de wens te bezuinigen. Het ging erom te stimuleren dat de beschreven kloof iets kleiner zou worden. Dat het een politieke blunder was van de aanvankelijk voorgenomen 15% plotseling 20% te maken en de maatregel ongedifferentieerd op alle instellingen en in alle sectoren van toepassing te laten zijn, is juist, maar dat doet niets af van het oorspronkelijke idee.

Profijtbeginself

De markt gaat hoofdzakelijk uit van de bestaande preferenties, werd eerder opgemerkt. Er wordt nog al eens door aanhangers van het profijtbeginself bepleit om de toegangsprijzen van het theater, het museum en de concertzaal in overeenstemming te brengen met de inkomens van de groepen die op dit moment gebruik maken van deze tempels. Dit lijkt onverstandig omdat het dan mensen uit andere groepen onmogelijk wordt gemaakt in de toekomst van deze voorzieningen gebruik te maken. Het gaat hier dan met name om de mensen uit de lagere strata met de kleine inkomens. Zij worden door het profijtbeginself, dat een onderdeel van het marktmechanisme vormt, financieel vastgepind op hun huidige voorkeuren.

Op de lange termijn gaat deze redenering echter alleen op wanneer het kunstmatig laag houden van de toegangsprijzen wordt gekoppeld aan een cultuurspreidingsbeleid. Een overheid die geen inspanningen verricht om de sociale condities van cultuurparticipatie te creëren, maar zich beperkt tot het scheppen van een goedkoop aanbod, roept namelijk de verdenking op zich slechts voorzieningen te scheppen voor een maatschappelijke elite, voorzieningen waaraan ook de andere lagen van de bevolking gedwongen worden mee te betalen. Zo'n overheid maakt zich dan ook buitengewoon kwetsbaar voor aanvallen van aanhangers van het markt- en het profijtbeginself.

De conclusie die verbonden moet worden aan deze steeds harder wordende aanvallen is dan ook niet dat de overheid haar beleidsinspanningen moet verminderen. Deze moeten juist dramatisch worden vergroot. Dit keer echter niet door het bestaande aanbodbeleid te intensiveren, maar door eindelijk serieus te starten met een vraag- of participatiebeleid, gericht op het scheppen van de immateriële condities, die een ieder in principe de mogelijkheid bieden, deel te nemen aan de cultuur.

In een dergelijk beleid spelen het onderwijs- en het mediabeleid een centrale rol. Daarnaast zal men zorg moeten dragen voor een permanent aanbod van vooral traditionele kunstuitingen, dat mensen de gelegenheid biedt hun culturele competentie langzaam op te bouwen.

Tot slot

Omdat een samenleving meer is dan een markt, dient de markt niet het leidende beginself in een cultuurbeleid te zijn. Het is echter onverstandig dit beleid uitsluitend op de specifieke kwaliteitsoordelen van deskundigen te baseren: het gevaar bestaat dan

dat het (grote) publiek meer en meer uit beeld verdwijnt, en dat de politieke legitimiteit van kunstsubsidies wordt ondermijnd. Om dit te voorkomen kan men in de eerste plaats de markt in een aantal specifieke sectoren een iets grotere rol laten spelen. In de tweede plaats zal men een cultuurspreidingsbeleid moeten voeren waarin recht wordt gedaan aan zowel de negatieve als de positieve vrijheid van het individu. Met een beroep op het vrijheids- en het

gelijkheidsbeginsel kan men stellen dat iedere burger van Nederland recht heeft op Mozart, Van Morrison en Hopper. Een samenleving zonder kunsten en letteren is voorts beroofd van een geweten en van een broedplaats van nieuwe vormen en gedachten. Van de kunstenwereld kan echter worden verwacht dat zij deze maatschappelijke functie ook enigszins waar maakt.